

Asociace spisovatelů: Sjezd spisovatelů 2022

Soňa Koškina

„Věřím, že člověk nejenže přežije, ale také zvítězí. Člověk je nesmrtelný nikoliv proto, že jedině on je nadán nevyčerpatelným hlasem, ale proto, že má duši, ducha, jenž je schopen soucitu, oběti a vytrvalosti. Povinností spisovatele a básníka je, aby o tom psal. Má výsadu pomáhat člověku v přežití tím, že bude povznášet jeho srdce, že bude lidem připomínat odvahu, čest, naději, hrdost, soucit, lítost a obětavost – to, čemu od nepaměti vděčí za svou slávu.“

To je úryvek z řeči, kterou velký americký spisovatel William Faulkner pronesl u příležitosti převzetí Nobelovy ceny za literaturu v roce 1950. Myslím, že dnes by je mohli docela dobře zopakovat ukrajinští spisovatelé a básníci.

„Literatura za časů války“, tak zní téma mého dnešního vystoupení a je pro mne velkou ctí, že můžu stát zde, na tomto vysokém pódiu.

Rovnou chci poznamenat, že spisovatelkou nejsem. Jsem novinářkou, šéfredaktorkou a spolumajitelkou velkého online média, které kromě války, politiky a ekonomiky píše také o současné ukrajinské literatuře. Knihu jsem napsala jen jednu: *Majdan. Nerozkazana istorija* (Majdan. Neznámý příběh), a i to je dokumentární investigace.

Právě svých novinářských možností jsem však využila k tomu, abych speciálně kvůli této konferenci provedla hloubkovou rešerši, při níž jsem pořídila víc než tucet tematických rozhovorů s literáty, nakladateli, aktéry knižního trhu a dokonce i zákonodárci. Dnes proto považuji za svůj úkol vás se vší novinářskou důkladností seznámit jak s dnešní podobou ukrajinského literárního života, se změnami, jež prodělal od roku 2014, i s vyhlídkami na to, co můžeme očekávat po našem vítězství ve válce s Ruskem.

Tak tedy začněme.

ČÁST PRVNÍ. SOUČASNÉ LITERÁRNÍ PROCESY NA UKRAJINĚ

Podle slov známé ukrajinské literární vědkyně, novinářky a překladatelky Iryny Slavinské dnešní umělecký život silně připomíná vzmach 20. let minulého století, kdy ukrajinská kultura uskutečnila obrovský průlom, obzvlášť ve sféře literatury (v důsledku pak také v oblasti divadla a hudby).

Tehdy jsme bohužel neměli vlastní nezávislost a všechno skončilo takzvaným Popraveným obrozením.

Popravené obrození je obecný termín autorství Jerzyho Giedroyce, který zpravidla užíváme k označení představitelů duchovně-kulturní a umělecké generace 20. a 30. let, již tento průlom uskutečňovali. Osud převážné většiny z nich je však tragický – zahynuli ve stalinských lágrech, byli popraveni, vyškrtnuti z učebnic, monografií, platil zákaz je nejen vydávat, ale vůbec zmiňovat.

Za zmínku stojí spisovatelé Valerjan Pidmohylnyj, Mykola Kuliš, Mykola Zerov, Mykola Chvylyjovyj, Jevhen Plužnyk a další.

O sto let později probíhá nové „obrození“ v podmínkách svobody a demokracie. Vstříc mu vychází i stát.

Ano, v současné ukrajinské literatuře je široce zastoupena celá paleta žánrů – beletrií té nejvyšší úrovně počínaje a detektivkami, milostnými romány a fantasy konče. Lze se samozřejmě přit, zda jich je dost, to už je ale subjektivní záležitost.

Během posledních patnácti let se do ukrajinštiny začalo aktivně překládat, takže dnes už mají ukrajinští čtenáři k dispozici veškerou světovou klasiku. Před velkou válkou a pandemií nového koronaviru se v mnoha městech konaly velké knižní veletrhy a festivaly. K nejznámějším patří Knižní Arzenál v Kyjevě, Lvovský knižní veletrh a Meridian Czernowitz v Černivcích. Nakladatelství se své novinky snažila vydávat u příležitosti těchto událostí, aby je tak bylo možné představit v rámci festivalového programu, kde na každou akci čekaly dlouhé fronty návštěvníků.

Během pandemie se ukrajinská vláda rozhodla podpořit zájem Ukrajinců o očkování akcí jePidtrymka (mášPodporu), jež spočívala v tom, že každá osoba se dvěma dávkami očkování proti novému koronaviru obdržela finanční pomoc ve výši tisíc hřiven (tehdy zhruba 900 Kč – pozn. překl.). Značná část obyvatel tyto peníze utratila za knihy – od chvíle spuštění programu vyrostly prodeje ukrajinských nakladatelství dvaapůlkrát.

Nakladatelské aktivity dosti povzbudil zákaz dovozu knih, vydaných v Rusku (v první řadě těch, které mají otevřeně antiukrajinskou povahu), přijatý v roce 2016.

Do té doby představovaly víc než polovinu nominální hodnoty všeho zboží v ukrajinských knihkupectvích knihy z ruských nakladatelství.

Ještě jednou to zopakuju: víc než polovinu nominální hodnoty všeho zboží.

Byl to, mimo jiné, prvek ruské zahraniční politiky, způsob kulturní expanze.

Poslechněme si, co k tomu říká [jeden z nejznámějších ukrajinských spisovatelů Serhij Žadan](#): „Dokonce i v 90. letech, kdy se u nás knihy nevydávaly vůbec, nebo vycházely na novinovém papíře, Rusové si se státní podporou pohodlně létali na knižní veletrhy do Paříže, Berlína či New Yorku. Jak liberálové, tak konzervativci nebo imperialisté. Chápali, jaký to má kulturní význam.“ A ještě jeden jeho citát: „Pamatuju si, jak Rusové do svého nakladatelského průmyslu sypali obrovské státní prostředky s cílem, aby zaplavil i Ukrajinu. De facto tak ovládli náš knižní trh. A to je pravda, není to nějaký rusofobní blábol, prostě fakt.“

Myslím, že to je vyčerpávající vysvětlení.

Už v červnu letošního roku ukrajinský parlament dodatečně posílil omezení, týkající se literatury, vydané v zemi agresora nebo v Bělorusku. Poslechněme si v této souvislosti [komentář Oleksandra Krasovického, majitele a generálního ředitele nakladatelství Folio, které patří k největším na Ukrajině](#): „Tento zákon obsahuje dva důležité body. Prvním je zákaz vydávat na Ukrajině spisovatele, kteří mají nebo měli pas Ruské federace. Netýká se to těch, kteří žili v Sovětském svazu a měli pas Sovětského svazu nebo Ruské říše, proto tento bod nijak neohrožuje vydávání dejme tomu Bulgakova nebo Puškina. Druhým je zákaz vydávat na Ukrajině knihy, přeložené do jazyků zemí, jež nejsou členy Evropské unie, zvláště Ruské federace a Běloruska. To znamená, že nemůžeme například koupit práva na titul nějakého současného anglického spisovatele a vydat ho v překladu do ruštiny. Budeme ho muset přeložit do ukrajinštiny. Je to norma podobná těm, které regulují knižní trhy v Evropě.“

Je tu ovšem jedna drobnost – i když od jeho přijetí uplynuly už tři měsíce, prezident Zelenskyj tento zákon ještě pořád nepodepsal.

Moje vyprávění o změnách, které se odehrály v ukrajinském literárním životě, by nebylo úplné, kdybych se nezmínila o reformě nejvýznamnějšího ukrajinského ocenění, Ševčenkovy ceny, která se od roku 1961 uděluje za významný přínos k rozvoji kultury a umění. V dobách Sovětského svazu jí dostávali umělci, tvořící v duchu socialistického realismu (obdržel ji dokonce i Nikita Chruščov). V dobách nezávislosti Ševčenkovu cenu často udělovali za „odsloužené roky“, nikoliv za nějaké konkrétní, vskutku vynikající dílo. Vyznamenávali jí také málo známé představitele uměleckých sdružení. Široká veřejnost, obzvláště literární, na ni pohlížela víc než kriticky a její udělování opakovaně provázely skandály.

Například člen nominačního výboru v letech 2008 až 2010, známý ukrajinský spisovatel Andrij Kurkov, prohlásil, že mu nabízeli úplatek. V roce 2011 spisovatel Vasyl Škljar požádal, aby mu cenu předali až poté, co vládu opustí známý ukrajinofof Dmytro Tabačnyk, který tehdy byl ministrem školství (Tabačnyk nakonec z Ukrajiny uprchl v roce 2014, po pádu Janukovyčova režimu). A v tomto výčtu by se dalo pokračovat.

Důsledkem bylo, že v roce 2016 vznikla při ukrajinském prezidentovi zvláštní skupina pro reformu ceny a všichni dosavadní členové výboru odstoupili. Brzy bylo schváleno nové složení. Členy se stali Serhij Žadan, herečka Ada Rohovceva, režisér Myroslav Slabošpyckyj, výtvarník Anatolij Kryvolap, kunsthistorička Marija Zadorožna a další, přičemž v novém výboru byly zastoupeny různé regiony: Kyjev, Kryvyj Rih, Charkov, Lvov a Oděsa.

Podle nového statutu má každý z členů výboru právo nominovat na Ševčenkovu cenu své kandidáty: toto právo obdržely také kulturní instituce (například ukrajinský PEN či Mysteckyj Arsenal). Dříve mohly své kandidáty nominovat jen Ministerstvo kultury, Státní výbor pro televizi a rozhlas, Akademie věd, Akademie umění, umělecká sdružení, Ukrajinský fond kultury a vzdělávací organizace Prosvita.

Díky těmto změnám se udílení ceny stalo významnou událostí kulturní sféry: dostávají ji teď díla, nikoliv lidé, členy výboru jsou kulturní veřejností uznávaní odborníci, motivy jejího udělení jsou transparentní a srozumitelné.

ČÁST DRUHÁ. LITERATURA A VÁLKA

Ted' se podíváme na důležité texty, které na Ukrajině vznikly po roce 2014.

Půjdeme na to chronologicky.

„Horká“ fáze událostí Revoluce důstojnosti skončila 24. února 2014. Čtyřicetátého ráno, bylo zrovna pondělí, jsme se dozvěděli, že režim Viktora Janukovyče je definitivně svržen a diktátor uprchl do Ruska. V noci z neděle na pondělí ho evakovali z krymského poloostrova. Zvláštní výsadkový člun Černomořské flotily ho dopravil do neutrálních vod, kde mohl vystoupit na palubu ruské lodi, čímž se (podle mezinárodního práva), ocitl na území Ruské federace.

Jeho útěk jsem podrobně popsala ve své prozatím jediné knize *Majdan. Nerozkazana istorija* (Majdan. Neznámý příběh), která vyšla v únoru 2015. Události Revoluce důstojnosti vytvořily systémové základy pro novodobý ukrajinský politický národ. Proto bylo neobyčejně důležité je zachytit a postihnout jejich význam. Všichni jsme viděli, co se dělo na pódíích Majdanů

od Kyjeva až po nevelká sídla v nejrůznějších částech země. Slyšeli jsme vystoupení vůdců a výzvy k činům. Nikdo z nás ale tehdy netušil, co se děje v nejvyšších kruzích; jak komunikovaly vláda a opozice; jak se Janukovyč rozhodoval, že odmítne eurointegraci; jak reagovali oligarchové; kdo vydával rozkazy k tomu, aby proti Majdanu bylo užito síly. A právě zrekonstruovat všechny tyto události, to, co se dělo v zákulisí, bylo mým cílem. „Hlavní investigace událostí Revoluce důstojnosti“, tak zněl slogan, který knize vybral můj nakladatel. Slogan naprosto odpovídal realitě. Bohužel.

Bohužel, neboť musím konstatovat, že **událostem Revoluce důstojnosti se v nejnovější ukrajinské literatuře nedostalo náležitého popisu, reflexe a analýzy.**

Doufám, že se to podaří napravit.

Důvody jsou však pochopitelné. Od okamžiku dovršení Revoluce důstojnosti, které by se mělo datovat, jak jsem už poznamenala, 24. únorem 2014, do zahájení ruského vpádu na Ukrajinu uplynulo všehovšudy osmačtyřicet hodin. To, jak asi uznáte, není mnoho. V noci ze 26. na 27. února obsadili krymský parlament a sídlo vlády „zelení mužičci“. **Od této chvíle je v mé zemi válka.**

Je jen logické, že válka dala vzniknout i novému literárnímu proudu. Tady dám slovo spisovatelce a válečné novinářce Jevheniji Podobné, která v roce 2020 sama obdržela Ševčenkovu cenu za knihu *Divčata zrizajut' kosy* (Dívky si uřezávají copy) o ženách-vojačkách, které se účastnily války na východě.

„Za těch osm let vyšlo víc než 900 knih na téma války – od románů po komiksy, od memoárů po příručky, od reportáží po dětské knížky o válce a fotografické publikace. Trh válečné literatury nabízí všemožné žánry, které vyhoví jakémukoliv vkusu. Píše je každý od profesionálních spisovatelů po dobrovolníky a novináře, v popředí jsou ale hlavně vojáci. Válečná literatura se stala nástrojem reflexe, autopsychoterapií i pramennou základnou pro badatele, kteří se jednou budou zabývat historií této války. Některá nakladatelství začala vydávat celé ediční řady válečné literatury (například Folio, které má sérii non-fiction titulů), zrodila se ale i nakladatelství orientovaná na čistě vojenskou literaturu, například veteránské nakladatelství DIPA. Zajímavou tendencí je to, že autoři nejpopulárnějších knih o válce neměli až do jejího začátku s literaturou nic společného, hned se ale začali dostávat do shortlistů prestižních cen a vyhrávat důležité soutěže. Vojáci i dobrovolníci, kteří začali psát o válce a získali si přízeň čtenářů, se pak pustili do jiných témat a žánrů. Například voják Vlad Jakušev po své knize o válce napsal knihu o pololegální archeologii (konkrétně jde o hobby v podobě hledání předmětů pomocí detektorů kovů – pozn. překl.). Fenomémem se stala kniha Valerije Anaňjeva (Markuse) *Slidy na*

dorozi (Stopy na silnici), která se prodávala v obrovských nákladech, aniž by se na tom nakladatelství jakkoliv podílelo – jen díky autorově osobnosti. Několika vydání se dočkala kniha *Cucyk* (Štěně) poltavského fotografa a dobrovolníka Vitalije Zapeky, který nikdy dřív nepsal. Po válce však vydal čtyři knihy. Zvláště bych chtěla zmínit dílogii Oleksandra Tereščenka *Žyťta pislja 16:30* (Život po 16:30). Zvláštností tohoto autora je fakt, že své knihy napsal bez obou rukou a oka – stylus držel při psaní v protéze. Jeho kniha si získala obzvláštní oblibu mezi vojáky jako motivační.“

„Mám-li hovořit o tématech,“ uvádí dále Podobna, „je u nás jen dost sporadicky zastoupena literatura o přífrontové zóně a také o obyvatelích Doněcké a Luhanské oblasti, o proměnách jejich chápání sebe sama v roce 2014, nebylo napsáno takřka nic o životě na okupovaných územích (v podstatě jedinou výjimkou jsou soubor článků Stanislava Asejeva a jeho *Svitlyj šljach*, česky Světlá cesta, kniha o tom, co zažil během věznění v už zmíněné mučírně Izoljacija), vůbec o těchto regionech (snad největší pozornost si zde zaslouží kniha vědkyně a přesídlenkyně Oleny Sťožkiny *Smert' Lva Cecila mala sens*, česky *Smrt lva Cecila měla smysl*).“ Jak je tedy vidět, je ještě na čem pracovat.

No a třetí **akcent** – **poezie**. Jejího bouřlivého rozvoje si všímá Iryna Slavinska. „Silné hlasy jsou nyní především ty ženské – Kateryny Kalytko, Halyny Krk, Marianny Kijanovské, Marjany Savky, Kateryny Babkiny a mnoha jiných,“ konstatuje.

ČÁST TŘETÍ. CO DÁL?

„Zdá se mi, že role spisovatelů se změnila. Spisovatel do sebe teď musí jako houba nasávat víc zkušeností, nacházet se přímo uprostřed dění. Hodně ukrajinských literátů odešlo na frontu jako dobrovolníci, spisovatelky šly pracovat do zdravotnické služby, skoro všichni se tak či onak zapojují jako dobrovolníci,“ říká [známý ukrajinský spisovatel a překladatel Andrij Ljubka](#). I on se po vypuknutí války stal dobrovolníkem a stihl už pro ukrajinské ozbrojené síly zakoupit víc než čtyřicet aut. „Po válce, až si budeme moci vydechnout, dokážeme tu zkušenost využít, dokážeme se rozpomenout na všechno to, co jsme viděli. Válka, to je veliká encyklopedie lidských charakterů, lidské psychologie. Je to materiál, který jsme zatím neměli čas zpracovat, později však na jeho základě dokážeme nějaké texty napsat. Pro mne to ale bude možné až po válce,“ shrnuje Ljubka.

Ljubkovi kolegové s ním v zásadě souhlasí. K tomu, aby se dalo pracovat na něčem velkém, jsou nezbytné náležitě podmínky. „Uměleckou literaturu na tato témata (nynější události – pozn. S. K), pochopitelně nepíšu,“ vysvětluje Serhij

Žadan. „Nemám na to ani pomyšlení, realita je zatím o hodně silnější, o hodně děsivější a o hodně pravdivější než jakékoliv pokusy o její reflexi.“

To znamená, že dnes je doba malých forem: sloupků, esejů, poezie. Mají mimořádný význam z hlediska zachycení událostí, nálad a emocí „tady a teď“. Malé formy kromě toho neznají problém s tím, jak se dostat ke svému čtenáři – stačí je uveřejnit na internetu. To s „velkými knihami“ je to složitější – hlavní tiskárny a nakladatelství na Ukrajině se nacházejí v Charkově, v Charkovské a Kyjevské oblasti. Podstatná část těchto výrobních kapacit byla poškozena či zcela zničena. Navzdory všemu sice dnes knihy pomalu zase začínají vycházet, spíš než co jiného to ale je zázrak.

„Hodně se diskutuje o tom, kdy stojí za to psát o válce – hned, nebo až za deset let, až se emoce uklidní a zkušenosti ‚stráví‘. Já si myslím, že o válce je potřeba psát vždy – pokud v sobě autor pociťuje sílu a přání něco říct,“ dodává Jevhenija Podobna. „Jaká to bude literatura? V nejbližších letech v ní určitě bude spousta bolesti. Bezpochyby uvidíme spoustu významových proměn, vzroste zájem o to, co je naše, o autenticitu, o personálie, o historické knihy. Myslím, že spolu s tím bude společnost pociťovat potřebu mnohé vyslovit, proto množství knih, včetně knih o válce, minimálně v nejbližší době poroste,“ zdůrazňuje.

Za sebe si dovolím vyslovit předpověď, že poválečná ukrajinská literatura bude dozajista literaturou národa vítězů – o tom není nejmenších pochyb.

Najde se v ní místo jak pro čistě válečnou tematiku, tak pro porozumění útrapám, jimiž si museli projít civilisté, pro dokumentární pojetí i pro zkušenost nucené dočasné emigrace. Jedno ale vím s jistotou – středobodem všeho bude člověk: jeho touhy, prožitky, jeho podstata. A také ukrajinská společnost, které velká válka změnila od základu, absolutně od základu a navždy.

***

Na závěr bych se chtěla vrátit k Faulknerově citátu, jímž jsme začínali. Přesněji k jeho první větě: „Věřím, že člověk nejenže přežije, ale také zvítězí.“. Dovolím si ho parafrázovat: „Ukrajina dozajista přežije, dozajista zvítězí. A s ní i současná ukrajinská literatura: hluboká, rozmanitá a bohatá.“

Děkuji vám za pozornost! Sláva Ukrajině!

Přeložil Miroslav Tomek